

El cooperativisme agrari a les Garrigues: gènesi i evolució a Llardecans i Maials (1880-1962)

per Josep Joan Mateu González*

Introducció

En els darrers anys el tema del cooperativisme agrari ha rebut una atenció sense precedents. Les monografies regionals o comarcals de què es disposa actualment semblen indicar que gairebé ja està tot dit sobre aquest assumpte.¹ No deu ésser aliena a aquest interès una raó fonamental: l'afany per aprofundir en un àmbit de la realitat socioeconòmica considerat privilegiat com és el moviment associatiu, en termes generals, i el cooperativisme agrari, en particular. Aquests fenòmens ens proporcionen claus per a entendre el passat recent i, habitualment, els estudis que els han tractats s'han centrat en dos períodes: el primer terç del segle (amb la intenció de cercar els motius de l'enfrontament armat dels anys 1936-1939) i el franquisme.

La confusió conceptual, però, sovint es fa present quan no s'acaba de delimitar amb claredat què cal entendre per nocions tan disperses com poden ser les pràctiques de cooperació, associacionisme, sindicalisme o cooperativisme.² El

* Antropòleg Becari del Programa de Formació d'Investigadors de la Generalitat de Catalunya a la Unitat Departamental d'Història Social de la Universitat de Lleida.

1. Es poden esmentar, entre molts altres, J. CASANOVAS, *L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939). Transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 10 (1994), ps. 85-104; A. MAYAYO, *La Conca de Barberà 1890-1936: De la crisi agrària a la guerra civil* (Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1986); J. PLANAS, *L'associacionisme agrari català al primer terç del segle XX. Un exemple comarcal: la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935)*, «Recerques», núm. 25 (1992), ps. 139-158; G. TRIBÓ, *El Sindicat Agrícola de Sant Boi de Llobregat (1909-1939)*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 10 (1994), ps. 105-123 i els articles inclosos dins la «Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre», any CXL (1991). Amb uns marcs cronològic i espacial més amplis vegeu A. MAYAYO, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya 1893-1994* (Catarroja-Barcelona, Afers, 1995).

2. L'arrel del problema es troba en les denominacions que les successives lleis associatives anaren introduint: de societats pageses o associacions de treballadors es passà a sindicats agrícoles i, finalment, a cooperatives agrícoles. Cal agrair en aquesta línia l'intent clarificador d'A. MAYAYO, *Geografia del sindicalisme agrari*, «L'Avenç», núm. 171 (1993), p. 23, nota 1, que diferencia les associacions de propietaris del sindicalisme pagès. Aquest darrer no s'ha de confondre amb el cooperativisme que, en un sentit ampli, inclouria també totes les altres denominacions abans esmentades i, fins i tot, entitats com les mútues i les caixes rurals que, cronològicament, s'estengueren abans que les cooperatives de producció. Una ràpida visió panoràmica sobre la legislació agrària es pot consultar a A. GAVALDA, *El cooperativisme agrari català*, «L'Avenç», núm. 171 (1993), ps. 26-29.

perill de la disciplinació del coneixement, a més, comporta el risc de tendir a centrar-se en anàlisis fragmentàries de la realitat sovint descontextualitzades històricament. Es troba a faltar una perspectiva genèrica que permeti transcendir l'orientació de recerques sectorials i locals totalment desconnectades que no permeten establir cap mena de diàleg entre si.

El moviment agrari cooperatiu és inexplicable sense conèixer l'evolució de l'estructura agrària, de les diferents conjuntures econòmiques (crisis i èpoques de bonança) i d'altres estratègies adaptatives com són les especialitzacions de conreus. Ens estem referint, en el context dels segles XIX i XX, sense cap mena de dubte, al procés de penetració i consolidació del capitalisme a l'agricultura. En aquest procés hi tingué un paper clau la vessant cooperativa, ja que, més enllà de permetre recuperar la viabilitat de les explotacions familiars arran de la conjuntura depressiva de la crisi de fi de segle, tingué importants implicacions socials i polítiques a curt, mitjà i llarg termini.

L'elecció d'un marc cronològic ampli que comprèn des de la crisi de fi de segle fins a la fi del primer franquisme cal entendre-la, doncs, en el desig de sotmetre a prova aquesta tesi. La bibliografia sobre el cooperativisme agrari en àrees olivereres de Catalunya fins al present és mínima³ i, com que les Garrigues agronòmiques són fruit d'un procés històric compartit que va més enllà de la distribució político-administrativa comarcal, les hem escollit com a eix espacial.⁴ Si tothom coincideix a afirmar que a les àrees vinícoles la necessitat cooperativa es féu sentir abans i amb més força a causa de l'impacte de la fil·loxera, es pot afirmar, així mateix, que les contrades olivereres les seguiren de prop. Recordeu en concret que l'oli, com el vi, és un producte agrari que té una orientació marcadament comercial.

El nostre estudi es planteja com a fita fer-se ressò d'algunes de les darreres línies interpretatives globalitzadores per tal de contribuir a la nova línia investigadora sobre un tema que historiogràficament ja semblava molt consolidat. La gran complexitat d'experiències cooperatives assajades fa que ens sembli adient intentar transcendir l'esquematzació excessiva del fenomen. Ens proposem, en concret, d'intentar anar més enllà de tipologies dualitzants que poden encobrir la confluència de diferents models en casos potser puntuals però no per això menys interessants.

3. S. NAROTZKY, *El conreu de l'olivera i la producció de l'oli: a Les Garrigues*, «L'Avenç», núm. 111 (1988), ps. 22-27 i *Hecha la ley, hecha la trampa, el espíritu «Cooperativo» en la transición*, «Arxiu d'Etnografia de Catalunya», núm. 6 (1988), ps. 207-218. L'elecció de 1962 com a data límit per aquest estudi respon al fet que, d'acord amb C. TÍO, *La política de aceites comestibles en la España del siglo XX* (Madrid, Ministerio de Agricultura, 1982), la política oleícola espanyola a partir d'aleshores, per fi, assoleix la plena liberalització. Si entre el 1939 i el 1952 es basava en l'autarquia (època daurada de l'«estraperlo») fins al 1962 la liberalització havia estat molt restringida. A partir dels anys seixanta, endemés, es produeix el fenomen sovint esquematitzat com la definitiva «modernització» de l'agricultura espanyola. Les seves implicacions demogràfiques, agropecuàries i agroindustrials (perfectament observables a les Garrigues: èxode rural, expansió dels ametllers i creació de cooperatives avícoles locals prèvies a la integració vertical) farien que ens trobéssim dins un context novedós que requeriria, en tot cas, una nova recerca.

4. Comprèn 32 municipis lleidatans i ocupa un total de 104.704 hectàrees (INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Censo agrario de España 1989. Tomo IV. Resultados comarcales y municipales, Lérida*, Madrid 1991).

El fenomen del cooperativisme agrari

Aquest fenomen, com tots, es gestà i es desenvolupà en un context cronològic determinat. Per això, cal iniciar aquest apartat presentant sintèticament la importància d'aquest període. Així, la conjuntura expansiva al sector agrari des de la dècada de 1840 a la dels anys setanta que permeté iniciar o intensificar, segons zones, les especialitzacions regionals,⁵ tenia els seus límits. A causa del tret fonamentalment extensiu que la caracteritzava i del creixent procés d'integració econòmica mundial, l'agricultura entrà en crisi. Aquest procés ha rebut el nom de crisi finisecular i és molt més que una conjuntura de preus baixos. Com que les diferents regions espanyoles havien anat especialitzant els cultius, l'impacte diferencial de la crisi per aquests es traduí, també, en l'àmbit regional.⁶ Es tractava, en definitiva, d'un pas més en la penetració i la consolidació del capitalisme, que cercava, amb la liquidació del darrer entrebanc que era la renda de la terra, una nova reestructuració.⁷ Significava, doncs, obrir el debat sobre la permanència de les explotacions familiars que, com deia J. I. Jiménez, es designava amb l'eufemisme de la «qüestió agrària».⁸ Es produí, així mateix, un desfasament entre les forces productives en canvi i unes relacions de producció anquilosades que suposà un ampli esclat de conflictivitat rural articulada, en especial, a l'entorn dels contractes de conreu.

Pel que fa a la superació de la crisi, aquesta es basà principalment en dos tipus de mesures que anaven més enllà d'una pretesa dicotomia entre proteccionisme i lliurecanvisme: en primer lloc, mesures de tipus productiu (especialitzacions de conreus, introducció de nous sistemes de cultius i generalització de l'ús d'adobs) i, en segon terme, la intervenció estatal amb mesures aranzelàries i potenciant diverses empreses (associacionisme, institucions de crèdit i serveis agronòmics). El major o menor èxit atribuït pels diferents autors a aquestes iniciatives és el que els permetrà emfasitzar el creixement agrícola del camp espanyol al primer terç del segle XX o, per contra, minimitzar-lo.⁹ Sense cap dubte, però, la Guerra Civil suposà la ruptura d'aquest procés i la crisi que generà tin-

5. L'aportació més recent ha estat elaborada per R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER, *Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX)*, dins R. GARRABOU (coord.), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea* (Madrid, Ministerio de Agricultura, 1992), ps. 15-92, en reflexionar sobre els motius de la no desaparició de l'explotació camperola als segles XIX i XX.

6. Per a una anàlisi detallada a aquesta escala vegeu R. GARRABOU (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX* (Barcelona, Crítica, 1988).

7. R. GARRABOU, *La crisi agrària espanyola a finals del segle XIX: una etapa del desenvolupament del capitalisme*, «Recerques», núm. 5 (1975), ps. 163-216.

8. J. I. JIMÉNEZ BLANCO, *Introducción*, dins R. GARRABOU; C. BARCIELA I J. I. JIMÉNEZ BLANCO (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea. 3. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)* (Barcelona, Crítica, 1986), p. 116.

9. Es poden consultar, entre altres, els diversos treballs del Grupo de Estudios de Historia Rural i J. I. JIMÉNEZ BLANCO, *Introducción...*, per a la primera postura, mentre que per a la darrera, són útils A. M. BERNAL, *Cambio económico y modernización social. 1880-1936*, «Historia Contemporánea», núm. 4 (1990), ps. 173-184 i G. TORTELLA, *La agricultura en la economía de la España contemporánea: 1830-1930*, «Estudios d'Història Agrària», núm. 10 (1984), ps. 62-73, molt més pessimistes en les seves valoracions.

gué continuïtat durant la postguerra. Aquesta, a grans trets, es pot definir, d'acord amb C. Barciela, com una època que, mitjançant l'autarquia, la defensa de la propietat i l'estraperlo, tenia un clar objectiu: «*acumular capitales con los que financiar el proceso de crecimiento industrial*».¹⁰

En aquest context històric, hem d'assenyalar que la crisi finisecular fou el factor fonamental que dinamitzà l'associacionisme agrari dels propietaris fent-lo, formalment, més interclassista i, paral·lelament, impulsà la creació d'entitats cooperatives per a la pagesia més pobre.¹¹ L'emergència d'aquestes entitats vers la vuitena i la novena dècades del segle XIX podia recollir elements de pràctiques de cooperació «tradicionals» que ara, en un nou context, adquireixen un nou sentit. Es poden esmentar, entre altres, les societats mutualistes que donaren lloc a Societats de Socors Mutuo, també, les societats de consum.¹²

Centrant-nos en les cooperatives o sindicats agraris, es poden diferenciar, si més no, dues línies interpretatives sobre la funcionalitat que aquestes entitats tingueren. Alguns autors n'emfasitzen la vessant econòmica en posar de manifest que permeteren qüestionar l'accés preferencial, en funció del volum patrimonial, als mercats de capitals, de comercialització de la producció i de mà d'obra¹³ o en considerar-los, bàsicament, com un instrument de modernització agrària que permetia expandir el capitalisme tot fent de mitjancer entre l'estat i la societat.¹⁴

Una segona postura, sense negar aquest aspecte econòmic, ressalta les conseqüències socials i polítiques que se'n derivaren. Les síntesis més recixides, amb tot, són dues. Com a punt de partida cal fer-nos ressò de la noció d'«economia orgànica» i de les implicacions que n'extreia M. González de Molina.¹⁵ Fa referència al fet que el sistema productiu de l'agricultura espanyola del segle XIX estava condicionat ecològicament. El mal anomenat «procés de modernització» s'ha analitzat com si fos impulsat per raons econòmiques sense copsar que, al darrere, hi ha les restriccions imposades per la pròpia dinàmica dels agroecosis-

10. C. BARCIELA, *Crecimiento y cambio en la agricultura española desde la guerra civil*, dins J. NADAL, A. CARRERAS i C. SUDRIA (comp.), *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica* (Barcelona, Ariel, 1989), p. 264.

11. Cf. J. PLANAS, *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya*, «L'Avenç», núm. 171 (1993), p. 34.

12. Una anàlisi d'aquesta evolució per les terres de Lleida des de mitjans del segle XIX es pot trobar a E. VICEDO, *De la «Cofradía de Labradores» a los sindicatos-cooperativas. Génesis de la alternativa de los hacendados, formas de asociación y resistencia campesina en la Cataluña occidental*, dins VII Congreso de Historia Agraria, Baeza, 31 de mayo a 3 de junio de 1995 (Jaén, Universidad de Jaén-Seminario de Historia Agraria, 1995) ps. 78-88. Des d'una perspectiva més àmplia, vegeu C. BENITO, *Trabajadores asociados: socorros mutuos y sindicalismo en España*, «Sociología del Trabajo», nova època, núm. 23 (1994/1995), ps. 155-160. Cal tenir present, així mateix, que aquesta evolució s'inscriu dins un context més ampli d'àmbit europeu. Vegeu, en aquest sentit, el capítol de caràcter introductor d'A. GAVALDA, *L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)* (Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989), ps. 1-34.

13. D. GALLEGRO, *Patrimonio y mercado: Los condicionantes del proceso de toma de decisiones en los hogares rurales*, «Noticiario de Historia Agraria», núm. 2 (1991), ps. 35-48.

14. J. M. ARRIBAS, *El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura*, «Estudios de Historia Social», núm. 4 (1989), ps. 33-52.

15. M. GONZÁLEZ DE MOLINA, *La funcionalidad de los poderes locales en una economía orgánica*, «Noticiario de Historia Agraria», núm. 6 (1993), ps. 9-23.

temes. Aquesta noció és important, perquè permeté a l'autor construir una teoria que explicava la funcionalitat dels poders locals i el control que exercien en la reproducció de les explotacions agràries. Així, la revolució liberal provocà un canvi en la funcionalitat econòmica d'aquests òrgans de poder de tal manera que, a partir d'aleshores, el control d'aquests fou absolutament necessari per a tots els agents socials lligats a l'economia agrària, raó per la qual esdevingué el principal centre de confrontació. El punt culminant s'assolí quan l'economia agrària entrà en crisi coincidint amb el caciquisme. Aquest es perfilaria, doncs, no sols com un fenomen estrictament polític, sinó bàsicament econòmic, ja que seria l'estratègia emprada pels grans propietaris per a accedir al control dels poders locals, únic lloc des d'on podien continuar mantenint una situació privilegiada. Explicaria, així mateix, l'oposició dels cacics a la creació d'organitzacions camperoles que permetessin qüestionar-ne la preeminència econòmico-social i política.¹⁶

Precisament en aquesta línia cal entendre la tesi defensada per S. Garrido, segons la qual l'Administració espanyola obstaculitzà la difusió i la consolidació del cooperativisme agrari al primer terç del segle XX. La raó de fons es trobava en la principal funció que acomplia: «*El cooperativismo actuaba en el medio rural, por tanto, como eje de vertebración social: inspiraba temor, simplemente, "porque es organización"*».¹⁷

En el procés de consolidació del capitalisme al camp, doncs, la vessant cooperativa tingué un paper clau en permetre una certa capitalització de les explotacions familiars,¹⁸ encara que no sempre hi reeixí i, a més a més, va possibilitar adoptar economies d'escala per a accedir amb més garanties al mercat. L'aplicació pràctica de la legislació, que respon a un determinat model de creixement, es troba mediatitzada per l'estructura agrària de cada contrada sobre la qual pretén incidir. En funció d'aquesta estructura, es pot rebutjar o desvirtuar de tal manera que es produeixin evolucions molt diferenciades dins el territori estatal que, al seu torn, tindran implicacions socials i polítiques fins i tot divergents.

Trets definitoris del cooperativisme garriguenc

L'anàlisi de la gènesi i l'evolució del cooperativisme agrari a les Garrigues s'ha de fer partint de l'estudi de les estructures econòmiques i socials del camp

16. M. GONZÁLEZ DE MOLINA, *La funcionalidad...*, p. 21, apuntava, a més, la possibilitat que les dificultats en la construcció de l'estat a Espanya fins ben entrat el segle XX influïssin a retardar la crisi de l'economia orgànica, perquè, aleshores, «*Si dicha influencia se considera negativa, habría que rechazar la posición historiográfica más común, que considera al caciquismo como un factor de "mediación" entre la vieja sociedad rural y el Estado y, por tanto, de "modernización"*».

17. S. GARRIDO, *Alentar y obstruir. Las vacilaciones de la política estatal sobre cooperativismo en los inicios del siglo XX*, «Noticario de Historia Agraria», núm. 7 (1994), p. 142.

18. «Les cooperatives han estat les institucions crucials per tal d'efectuar la transició d'unès relacions de producció molt properes encara a les rendes en treball, a un sistema de propietaris de petites explotacions agrícoles familiars inserides en un procés on les relacions de producció corren paral·leles als llaços de parentiu i el temps que formen part del modus de producció capitalista» (NAROTZKY, *El conreu de l'olivera...*, p. 27).

d'aquesta comarca. Les Garrigues s'han caracteritzat tradicionalment per una agricultura extensiva de secà i són part integrant, avui en dia, d'una de les àrees més deprimides del Principat. Al segle XIX, en canvi, gràcies a l'especialització olivarera iniciada a les darreres dècades del segle XVIII, les expectatives de futur eren bones; matisades, amb tot, per la situació marginal respecte a les grans obres hidràuliques que mantingué la zona molt lluny del punt de mira de la burgesia agrària catalana. El procés de concentració de la propietat fou protagonitzat majoritàriament, doncs, per una oligarquia local sense vincles importants amb altres indrets de major dinamisme econòmic.¹⁹

Estructuralment, les Garrigues de mitjan segle XIX presentaven un grau de concentració de la propietat força elevat (el 0,9% dels propietaris de l'àrea estudiada, que eren terratinents amb més de 100 hectàrees, controlaven el 25,5% de la superfície amillarada) que augmentà ininterrompudament fins a la dècada de 1940, encara que restà ralentit en la seva última fase. El punt d'inflexió en aquesta tendència ascendent es trobà, en concret, als dos darrers decennis del Vuit-cents, quan la incidència de la crisi finisecular permet diferenciar una nova etapa perfectament delimitada. Filant més prim, d'acord amb els resultats obtinguts, podem parlar de l'existència de quatre períodes ben delimitats: dues fases expansives, separades per la crisi finisecular, i una darrera on es posà de manifest la fallida definitiva del nou procés de creixement. La primera, al tercer quart del segle XIX, era clarament d'expansió agrícola tal com reflectia el creixement demogràfic constant, l'abundància d'animals de treball en totes les categories de propietaris i l'especialització olivarera. La incidència de la crisi es féu notar en tots els aspectes i encara que se superà, en un primer moment, mitjançant l'aprofundiment de la vessant olivarera (permetia explotar al màxim la força de treball familiar mentre, en el cas dels grans terratinents, la motivació passava per aprofitar els baixos salaris), ben aviat se n'evidenciaren els límits.

Es tractava d'una estratègia incompatible amb la introducció d'innovacions tècniques estalviadores de mà d'obra, que féu fallida, a partir de la tercera dècada del segle XX, en confluïr diversos factors. Cal esmentar, en primer lloc, que entre 1927-1931 es produí un punt d'inflexió en la cotització de l'oli que suposà un retrocés accentuat al primer quinquenni dels anys trenta probablement relacionat amb la reconversió pel consum alimentici de l'oli andalús, el major pes assolit per l'àrea olivarera del centre-sud peninsular, la recuperació productiva dels països afectats per la Primera Guerra Mundial i la creixent importància d'altres tipus d'oli.²⁰ Manca afegir-hi, en segon terme, l'efecte de factors conjunturals com la sequera (especialment intensa a mitjan dels anys vint), causa directa de pèrdues continuades de producció i element que comportà importants pèrdues demogràfiques a la comarca —bàsicament jornalers i petits propietaris—²¹ fins més enllà del 1960. Tot això portà a una disminució

19. V. BRETÓN i J. J. MATEU, *La lucha por la tierra en Lleida durante el primer franquismo: ensayo de aproximación a través del análisis de las actas de conciliación*, dins *VII Congreso de Historia Agraria...*, p. 186.

20. Cf. J. F. ZAMBRANA, *Crisis y modernización del olivar español, 1870-1930* (Madrid, Ministerio de Agricultura, 1987).

21. Al context de les Garrigues es considera petit propietari el que disposa de menys de 10 hectàrees. La distinció entre mitjans i grans terratinents se situa al límit de les 50 hectàrees. Vegeu

de l'oferta de força de treball i, en conseqüència, a l'increment dels salaris que es traduí, al seu torn, en la pèrdua de rendibilitat de les grans explotacions, ja que, a més, el policonreu i la dispersió de les parcel·les (encara que tendia a garantir, en un context de secà, un mínim de producció anual) contribuïren a impedir quelcom que ja de per si era difícil d'aconseguir i que actualment encara no s'ha assolit plenament: la mecanització efectiva de les tasques de recol·lecció de l'oli-va que exigia una gran quantitat de mà d'obra.

Per tal d'adaptar-se a la nova situació del mercat olier, tant després de la crisi finisecular (quan els olis de greixos vegetals desplaçaren el d'oliva dels mercats no alimentaris) com, sobretot, a partir dels anys vint (quan s'incrementà la competència entre els olis destinats al consum humà), fou clau la millora de la qualitat de l'oli i l'accés als mitjans de transformació i comercialització d'aquest producte. El *quid* de la qüestió, però, és que es necessitava disposar del mitjà de producció (llegeixi's *molt olier*) que permetés la seva elaboració. Sols els grans terratinents es podien permetre aquesta gran despesa inicial, que es veia incrementada per la necessitat de disposar de recursos en metàl·lic per tal de treure partit de les oscil·lacions del preu de l'oli al llarg de l'any. Els fabricants aconseguïen captar el valor afegit generat en la transformació de les olives (que compraven als pagesos) en oli (que venien al mercat). Serà al voltant d'aquesta peça on giraran les estratègies dels diferents grups socials.

En aquesta línia, la crisi finisecular afectà aquests grans terratinents-fabricants en distingir-los internament. Mentre la majoria no aconseguí de modernitzar les seves instal·lacions, una petita minoria, a principis de segle, que acabà el procés gradual de substitució dels molins de fusta per altres de premses hidràuliques, continuà monopolitzant part de la comercialització de les olives produïdes pels petits posseïdors locals i, fins i tot, ampliaren el seu abast molt més enllà del terme municipal gràcies a les millores en les infraestructures i els mitjans de transport. Una altra porció de la producció municipal (i també bona part de la dels cereals i de les ametlles) era adquirida pels traginers locals dedicats a l'anomenat "port i report" que consistia a portar-la a vendre, amb "carros de torn" estirats per animals, a fabricants i majoristes de Lleida, de Reus o de Borges Blanques i, de tornada, aprofitar el viatge per dur queviures que s'encarregaven de vendre a les seves botigues.

Simultàniament, els petits i mitjans propietaris creen un gran nombre de cooperatives olecoles de casuístiques molt diferenciades que els permetien obtenir una major remuneració del seu treball en quedar-se amb el valor afegit de la transformació de les olives en oli.²² El cooperativisme agrari ha d'ésser con-

els criteris seguits per a establir aquesta delimitació a J. J. MATEU, *Terra i treball a les Garrigues. El procés d'especialització olivarrera, 1850-1950. Història d'un fracàs?* (Lleida, Pagès Editors, 1996), ps. 36-37. Les pèrdues de població a la comarca foren tan importants que a partir dels anys trenta el nivell demogràfic ja era inferior al màxim assolit abans de la crisi finisecular i el 1940 davallà fins i tot per sota del de 1857.

22. En paraules de S. NAROTZKY, *Hecha la ley...*, p. 217: les cooperatives «[...] permitieron el acceso a unos modos de producción imprescindibles para la transformación en producto comercializable del cultivo, y por tanto el acceso al mercado por parte de los medianos propietarios [...] añadiendo a la propiedad de la tierra el acceso a los medios de transformación del producto comercializable».

siderat en aquest context com el principal mitjà de les explotacions familiars per a intentar garantir la seva continuïtat. Aquestes estratègies alentiren la creixent davallada de l'activitat econòmica de la zona, encara que, en definitiva, no en pogueren evitar la gradual ubicació dins d'allò que actualment es coneix com la «Catalunya pobra». Només l'època de l'autarquia suposà un moment daurat per als grans terratinents que disposaven d'un molí olier que els permeté compensar, amb escreix, els increments salarials del període. Sols fou, amb tot, un breu parèntesi temporal dins del procés més genèric de crisi en què es trobaven immerses el conjunt de les explotacions garriguenques de secà que es féu especialment evident a partir dels anys seixanta amb la desaparició del mercat negre.²³

Un primer nivell aproximatiu a la importància assolida per les cooperatives agrícoles al primer terç del segle XX ens és proporcionat per les estadístiques oficials. Es tracta, amb tot, d'una visió molt distorsionada de la realitat.²⁴ En primer lloc, perquè fins al 1933 no es donaven de baixa les entitats que es dissolien o que conservaven una existència purament formal. I més greu encara: el fet que moltes no arribaven a legalitzar-se o ho feien al cap d'anys d'haver-se constituït fa que la panoràmica sigui poc esperançadora.

Si féssim cas d'aquestes estadístiques, no seria fins a l'interval del 1916 al 1920 quan es produiria l'eclosió cooperativista a les Garrigues agronòmiques (de les trenta-quatre entitats consignades el 1923, vint-i-sis es crearien a efectes sindicals en aquest període). El segon tret definitori faria esment que aquestes entitats es distribuïrien força homogèniament pel territori. Segons les dades del 1933, hi hauria més sindicats, amb gairebé tres mil associats,²⁵ que municipis (vint-i-cinc i divuit, respectivament).

23. Una anàlisi detallada d'aquesta evolució es pot trobar a J. J. MATEU, *Terra i treball...* i F. SALES, *Transformacions agràries a les Garrigues (1860-1936)*, «Recerques», núm. 29 (1995), ps. 87-108. Només cal esmentar que durant la primera meitat del segle XX l'oli produït a les cooperatives de les Garrigues continuà essent venut majoritàriament a l'engròs. La raó de fons es troba en el fet que les principals xarxes de distribució del producte restaren en mans dels grans oliverers andalusos i dels italians.

24. Vegeu A. MAYAYO, *El cooperativisme agrari: un moviment dual*, dins C. MIR (ed.), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)* (Lleida, Virgili & Pagès-Estudi General de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdenes, 1989), p. 216 i S. GARRIDO, *Alentar y obstruir...*, ps. 133 i 145. En el nostre cas, a més, es veu agreujat pel fet que s'ha perdut el Registre d'Associacions del Govern Civil de Lleida.

25. Restaria, en conseqüència, molt lluny de l'evolució seguida a indrets com la Segarra, on es polaritzà a l'entorn de dos grans sindicats d'acord amb J. BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)* (Barcelona, L'Avenç, 1986), ps. 157 i ss. Les xifres esmentades ens ha estat possible d'elaborar-les a partir d'una còpia que aquest autor ens facilità de la Direcció General d'Agricultura (DGA), *Memoria estadística de las entidades agrícolas y pecuarias en 1º abril de 1923* (Madrid, Ministerio de Fomento, 1923) i *Censo estadístico de Sindicatos Agrícolas y Comunidades de Labradores* (Madrid, Ministerio de Agricultura, 1934). Les dades sobre cooperatives de què disposem referides a 1981 [Caixa d'Estalvis de Catalunya, *Directori de cooperatives agràries de Catalunya* (Barcelona 1981)] també posarien de manifest aquesta manca de polarització. Deixant de banda una entitat avícola i una de fructícola, hi consten 32 cooperatives en 30 municipis amb un total d'uns 6.500 socis i, a més, el màxim de socis que aglutina una d'aquestes entitats és de 540, mentre que el 1933 el rècord estava establert en 420 socis. Es pot apuntar, a manera de reforç, que si bé el 1933 hi havia cinc municipis que tenien un parell de sindicats i Vilosell, fins i tot, arribaria a tenir-ne tres, durant el règim franquista es tendí que cada poble en tingués un i només un. L'excepció en aquest cas era les Borges Blanques, que en tenia tres tot i que el darrer havia estat creat el 1980.

Cal reconèixer que una aproximació merament quantitativa o descriptiva, en aquest cas, serveix de ben poc. És per això que en el proper apartat ens proposem d'aprofundir en el seguiment detallat d'algunes d'aquestes entitats, anàlisi que ens permetrà de posar en entredit la tesi del tardà esclat cooperativista vers la segona dècada d'aquest segle. A mena de preàmbul, dues raons genèriques que permeten entendre que molts sindicats no fossin reconeguts com a tals fins més enllà del 1915, avançades per S. Garrido:²⁶ la no tramitació dels expedients rebuts entre el 1910 i el 1914 i les restriccions imposades al principal incentiu perquè les associacions s'acollissin a la llei —els privilegis fiscals—, que no s'anul·laren fins als anys 1914-1915.

El cooperativisme com a estratègia adaptativa al primer terç del segle XX

En els estudis globals sobre l'associacionisme agrari s'insisteix a considerar la *Llei de Sindicats de 1906* com el punt de partida del cooperativisme. Això no deixa d'ésser cert, però alhora també encobreix part de la realitat. Cal tenir present, en aquest sentit, que si bé en alguns indrets impulsà la creació d'entitats cooperatives, en altres només sancionà pràctiques ja existents.²⁷ Aquestes darreres, lògicament, no tenien l'estatus de «sindicat», però sota denominacions molt diverses constituïen veritables associacions agràries cooperatives, que en molts casos sorgiren en la dècada dels noranta per fer cara, des d'un bon principi, a la crisi.

L'anàlisi qualitativa poble per poble de l'evolució seguida per les diferents entitats que es constituïren en una zona tan extensa com les Garrigues agronòmiques desbordaria, de molt, l'objectiu del nostre treball. Hem cregut convenient, en aquest sentit, procedir a delimitar-ne una mostra representativa que ens serveixi de laboratori social sobre el qual enfocar el nostre microscopi analític. Així, el nostre treball empíric se centra bàsicament en dos d'aquests municipis: Llardecans i Maials.²⁸ Es tracta, és clar, d'una anàlisi microhistòrica que, amb l'afegit dels problemes que presenten les fonts disponibles, obliga a ésser molt cauts en les conclusions. De tota manera, és en aquesta escala espacial on, a partir d'un estudi detallat i sistemàtic, es poden copsar tendències i mecanismes que des d'una altra perspectiva més genèrica podrien passar desapercebuts. El nostre esforç, en altres termes, únicament tindrà sentit si, a més de proporcionar-nos pautes per a comprendre què té d'específic l'evolució dels municipis escollits, també ens permet de copsar l'estreta vinculació que els uneix amb el que s'esdevé fora d'aquest espai tan limitat.

26. S. GARRIDO, *Alentar y obstinar...*, ps. 137-138.

27. A. MAYAYO, *El cooperativisme agrari...*, p. 222.

28. Tots dos municipis són contigus, resten situats a poc menys de 40 quilòmetres al sud de la ciutat de Lleida i encara que administrativament formen part del Segrià comparteixen amb les Garrigues els conreus, en especial l'olivera, i l'estructural problema de la manca d'aigua. Vegeu *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* (Barcelona 1983), vol. 10, ps. 174-178. Els seus termes municipals, a més, representen l'11,7% de la superfície total de la comarca analitzada i, segons les dades oficials de la campanya oliera de 1960-1961, ocupaven el segon i tercer lloc (comarcal i provincial) per volum productiu darrere Borges Blanques (1.149 tones d'oli). Xifres que deixen ben clar tant la seva representativitat com el procés d'especialització oliverera experimentat.

La primera associació de la qual tenim notícia a Llardecans és la Sociedad La Unión, constituïda el 1876 per sis socis que eren propietaris mitjans, articulada a l'entorn d'un molí olier amb una premsa. La més important, però, fou l'anomenada Sociedad La Aceitera, formalitzada davant el notari l'any 1891 i coneguda popularment com a «Molí de Ferro» per la seva moderna premsa hidràulica. Part de la importància li és donada pel fet que no fou l'única que es creà aleshores, en plena crisi finisecular, en aquelles contrades. Així, el 1893 cinquanta veïns de Torrebesses s'associaren per crear la denominada Sociedad Aceitera de Torrebesses.²⁹ En tots dos casos es tractava d'estratègies endegades per alguns propietaris. A partir del contrast dels estatuts d'ambdues associacions es posa de manifest, però, l'existència de diferències significatives. El punt clau, amb tot, fa referència a la capacitat de decisió. Mentre que a Torrebesses respon a la fórmula de votació per socis (un soci, un vot) a Llardecans, en canvi, cada soci té tants vots com accions posseeixi.³⁰ Les conclusions que se'n poden deduir són dues: constatar que la resposta a la crisi finisecular a les Garrigues, com en altres comarques fonamentalment vitícoles, no es féu esperar gaire i, per altra banda, que les fórmules associatives per a fer-hi cara foren molt diverses.

Un cop feta aquesta contextualització, ens proposem d'aprofundir en l'anàlisi comparativa de les principals associacions que es crearen a Llardecans: l'esmentada Sociedad Aceitera de 1891 i el Sindicato Aceitero de 1920.³¹ L'exposició s'articularà al voltant de dues grans qüestions. En la primera intentarem esbrinar si es pot constatar l'existència de lligams entre totes dues agrupacions per, seguidament, cercar si ens proporcionen pautes que ens permetin copsar les estratègies econòmico-socials que les impulsaren.

Es tracta, jurídicament, de dues entitats diferenciades, però, com veurem, hi ha indicis que desmenteixen aquesta aparença. Cal fer esment, en primer terme, que la majoria dels socis de la Societat l'any 1919 decidiren liquidar aquesta organització i vendre el molí a una nova agrupació que aleshores es forjava. Ens estem referint, és clar, a l'esmentat Sindicat. Els vincles, però, van encara molt més lluny, tal com es desprèn de l'anàlisi dels seus respectius socis. És il·lustra-

29. Aquell mateix any els veïns de la Granadella, reunits en el Molí de la Vila, aconseguiren comprar una premsa d'oli. El funcionament devia ésser similar al de l'equivalent de Llardecans que, d'acord amb testimonis orals, treballà fins a la segona dècada del segle XX aixafant els sacs d'olives que cada casa necessitava per a fer «l'oli pel gasto». Les referències han estat obtingudes a partir del manual del notari Tomàs Palmès, de Seròs, de 1893 (Arxiu Històric Provincial de Lleida, secció protocols, número 1.184). Cal esmentar que el nostre objectiu no era en cap cas procedir a una anàlisi exhaustiva d'aquest fenomen, ja que bona part de la documentació notarial de la dècada dels noranta encara resta inaccessible per a la recerca.

30. Una segona diferència es pot constatar sobre la obligatorietat o no de moldre-hi la totalitat de les olives que cada soci produïa i que correspondria, respectivament, a Torrebesses i Llardecans.

31. Les constitucions d'ambdues es formalitzaren davant dos notaris de Seròs —Tomàs Palmès el 19 de desembre de 1891 i Josep Salvia el dia 22 de febrer de 1920— i la seva consulta ens ha estat permesa per gentilesa de l'Arxiu del Col·legi Notarial de Lleida. A mena de preàmbul es pot esmentar que la primera era una societat anònima constituïda per 16 socis que tenien, en total, 50 accions. La segona, en canvi, tenia l'estatus de sindicat agrícola i constava de 25 socis cadascun dels quals en tenia un títol, excepte dos socis que en compartien un.

tiu, en aquest sentit, poder afirmar que dels setze socis fundadors de la primera entitat en retrobem, com a mínim, tretze en la segona.³²

Tots els socis, a més, pertanyien a cases mitjanes i riques,³³ circumstància que se'ns revela com una estratègia clarament defensiva adoptada per explotacions que, per si soles, eren incapaces d'assumir una despesa tan elevada, però que, alhora, no es plantejaven deixar que altres propietaris més modestos se'n poguessin beneficiar. Hi ha, en aquest sentit, diversos aspectes presents en els estatuts que permeten donar suport a aquesta hipòtesi. Pel que fa a la possibilitat de l'ingrés de nous socis, a la Societat es preveia que sols es pogués realitzar per herència o compra-venda de les accions existents, tot i que es compensava, parcialment, en permetre l'opció d'autoritzar que alguns no-socis hi poguessin moldre part de les seves olives. Al Sindicat, en canvi, s'estipulà que la porta per a l'ingrés de nous socis restava oberta (previ acord de dues terceres parts del total de socis), mentre que, en correspondència, les persones alienes al molí no podien moldre-hi.³⁴ El punt clau, amb tot, el constitueix el comú recel de les dues entitats vers les fórmules cooperatives de presa de decisions, que traduïren en dos mecanismes legals diferenciats. Així, a la Societat, encara que la junta administrativa era l'encarregada de vendre l'oli i la pinyola, això no suposava que els propietaris més grans inclosos dins els molins renunciessin al control de la seva producció. Precisament succeïa tot el contrari, ja que les votacions es feien, com dèiem, per nombre d'accions i la possessió de més terres anava lligada a un major volum d'aquestes. Que la presa de decisions, al Sindicat, partís de la premissa que cada soci tenia un vot i que la junta administrativa era escollida per sorteig podria induir-nos a pensar que, finalment, el sentiment cooperatiu i democratitzador havia prevalgut. Res més lluny de la realitat. El *quid* de la qüestió és que la venda de l'oli cadascú la feia pel seu compte i risc.³⁵ Es tracta, doncs, del triomf dels recels vers l'igualitarisme democràtic que portà a buidar la junta directiva d'una de les seves principals facultats, amb la qual cosa, com

32. Diem com a mínim, perquè sols ens constaven els noms i els cognoms dels socis i, en un interval de trenta anys, s'han produït relleus generacionals a les cases. Aquests tretze socis esmentats són, doncs, els que hem pogut establir sense cap mena de dubte prenent com a unitat d'anàlisi la casa.

33. Algunes d'aquestes darreres havien disposat de molins particulars de biga abans de la crisi finisecular, que quedaren desfatsats en el procés de substitució pels hidràulics.

34. Els drets per a moldre també eren diferents a les dues associacions. Mentre que a la Societat s'estipulava que una acció donava dret a moldre 25 peus o tares d'olives per torn, al Sindicat es deia que cada soci podia moldre un màxim de quatre peus per torn. D'això es pot deduir una millora (la reducció del temps abans que les olives es portin a moldre) que devia repercutir en la qualitat de l'oli.

35. És il·lustratiu, en aquest sentit, que, en definir-se els objectius (art. 1), no s'esmentava per a res la venda en comú. Tampoc no es preveia tractar amb altres fruits que no fossin olives. Fins i tot cadascun dels socis es feia moldre les olives per separat (art. 5) i l'oli obtingut el dipositava en el seu cup particular del molí. Un bon exemple de com el control de la fabricació i la comercialització de l'oli repercuteix en aconseguir preus més favorables el constitueix el cas d'un mitjà propietari que pertanyia al Sindicat. A l'octubre de 1936 li incautaren l'oli produït a la campanya 1935-1936 i, d'acord amb els seus propis apunts, si se l'hagués pogut vendre aleshores hauria obtingut uns guanys de 2.174 pessetes (un 21,5%) més que si hagués anat venent les olives uns quants mesos abans durant el període de recol·lecció.

assenyalava un informant que n'havia estat soci, «no era un veritable sindicat, sinó una agrupació».

A partir de l'exposició precedent es pot suscitar l'interrogant de quins foren els motius pels quals es dissolgué la Societat de Llardecans si el seu substitut continuava responent a una mateixa estratègia corporativa. A mena d'hipòtesi, creiem que obeïa a dues raons fonamentals: hi havia, en principi, l'opció de consolidar-se eixamplant, mínimament, el nombre de beneficiaris. Ho palesa que al 1920 hi entraren, entre altres, un gran propietari que no disposava de molí i tres que anys enrere n'havien tingut de fusta. La segona raó, en canvi, seria una mena de legitimació de l'anterior. Faria referència, en concret, a la voluntat d'acollir-se formalment a la llei de Sindicats de 1906, segurament per tal de gaudir dels privilegis fiscals que aquesta atorgava i que, a partir de 1915, realment aplicava.

Diferent havia estat l'evolució seguida al veí municipi de Maials. La distinció a què al·ludia el nostre informant es pot copsar molt més bé si comparem totes dues associacions amb el Sindicato Agrícola Fomento Mayalense fundat el 1917. A partir de la consulta dels seus estatuts hom s'adona immediatament de l'existència de dues grans diferències. La primera és que en aquest darrer organisme es reflecteix un macroprojecte socio-econòmic³⁶ dins el qual la vessant de l'elaboració i la comercialització de l'oli està poc desenvolupada. Una segona pista ens la proporciona el seu lema: «*Uno por otro y todos por todos y por cada uno*», que es tradueix en tres grans concrecions: tot el qui fos de Maials o que portés finques del terme hi podia ingressar com a soci (i efectivament molta gent ho féu), cadascun d'aquests tenia un vot i la comercialització de l'oli es feia conjuntament, de tal manera que podien exercir una major pressió sobre els compradors.

La mateixa acta de constitució mostra l'entusiasme que suscità el projecte presentat pel principal impulsor i mestre nacional, Eliseu Sales, als 25 membres fundadors (mitjans i grans propietaris) i que ràpidament es féu extensiu a altres. Cal valorar, en aquest sentit, l'evolució del nombre de socis: 75 al cap de set mesos, un centenar el 1921 i 135 l'any 1934, així com el fet que hi entraren nombrosos petits propietaris.³⁷

36. Es proposava tirar endavant les següents seccions: caixa popular d'estalvis i préstecs, socors mutus, assegurances contra incendis i pedregades, cultura, esbarjo i edició d'un periòdic. Cf. SINDICATO AGRÍCOLA FOMENTO MAYALENSE, *Estatutos del Sindicato Agrícola «Fomento Mayalense»* (Lleida, Impr. Miró, 1917), article sisè del capítol primer.

37. Cf. F. SALES, *Maials. Història de la vila i del seu terme. Volum 2. Del segle XVIII a la guerra civil (1750-1938)* (Lleida, Ajuntament de Maials, 1994), ps. 140-147. Aquest mateix autor diferenciava quatre fases en l'evolució del sindicat fins a la guerra civil: de formació (1917-1922), de predomini dels estrats més pobres i enfrontat amb l'Ajuntament (1923-1930), de crispació política i confusió (1931-1934) i, finalment, d'una calma que el conflicte armat estroncà. A títol hipotètic volem esmentar que els nous estatuts de 1933 [SINDICAT AGRÍCOL FOMENT MAIALENC, *Estatutos del Sindicato Agrícola «Foment Maialenc» de Maials* (Lleida, Impr. Miró, 1934)] devien tenir alguna cosa a veure amb la fi del període de crispació. Les principals diferències amb els precedents feien referència a suprimir les diverses categories de socis (fundadors, honoraris, solidaris, numeraris i adoptius), a obligar-los a dur al Sindicat totes les olives produïdes per la seva explotació familiar i, sobretot, a crear una Comissió que inspeccionés la comptabilitat del Sindicat i a exigir la presentació de candidatures per a la Junta Directora abans de procedir a les votacions.

Esmentàvem, abans, que als estatuts la vessant econòmica estava poc desenvolupada. Sols es feia referència, en concret, a la previsió de vendre en comú tot tipus de fruits (art. 49) i d'arrendar un molí olier mentre no en disposessin d'un de propi (art. 182). Mentre que el 1917 únicament es dedicaren a la compravenda d'adobs (el primer acord adoptat fou el de comprar 13 tones de superfosfat al 18% a la companyia Cros), la campanya 1918-1919 fou la primera en què acordaren fer una venda en comú, mitjançant subhasta pública, de les olives que cadascun dels socis considerés adient aportar-hi (bases aprovades en assemblea general el 29 de desembre de 1918). L'any següent aconseguiren, finalment, comprar un molí i a partir d'aleshores es concentraren en l'elaboració i la venda d'oli. Per tal de regular-ho redactaren, així mateix, unes bases on ja s'aprovà que cada soci estava obligat a aportar tota la seva producció d'olives i, de cara a vetllar per la qualitat del producte, estipularen sancions per a qui no la subministrés neta o abans de vuit dies després de collida.

D'acord amb les seves pròpies estimacions, l'ingrés de nous socis responia a la circumstància que hom s'adonava de l'avantatge econòmic que representava. Assoliren sobrepreus d'entre 1,5 i 1,73 pessetes per quartera d'olives respecte als no socis (de l'ordre del 7,14% i del 9,65%) a les temporades compreses entre 1920-1921 i 1921-1922, respectivament, amb el matis que és *«mucho más de apreciar porque en ambas laboramos con falta de fondos de reserva para atender las perentorias necesidades de la mayoría de socios y la mayor parte de las ventas las efectuamos obligados por la necesidad»*.³⁸

Aquesta citació il·lustra, tanmateix, la presència de nombrosos socis d'un nivell econòmic molt modest que necessitaven cobrar ràpidament el preu pagat per les seves collites i que per si sols mai no haguessin pogut accedir a l'elaboració d'oli. Es pogueren beneficiar dels avantatges que el cooperativisme comportava gràcies a la voluntat interclassista d'integrar tothom que partia d'un pressupòsit decididament democràtic i solidari. Aquest darrer mòbil es feia present en diversos aspectes. El finançament es basava en el fet que cada soci contribuïa en funció de la seva riquesa: pagant un 2 o 3%, segons períodes, del valor líquid de les finques rústiques declarades i entregant una part proporcional de les olives aportades al Sindicat. Cada soci, a més, era responsable solidari de les obligacions concretes per l'entitat amb tots els seus béns en proporció al capital amb què estigués classificat (art. 20).

L'aspecte democràtic, que erosionava la mateixa arrel del fenomen caciquil, és visible en el fet que cadascun dels socis (excepte els numeraris i els adoptius) tenia veu i vot, la presa de decisions estava estipulada mitjançant el vot secret

38. «El Propulsor Mayalense. Boletín Oficial del Sindicato Agrícola "Fomento Mayalense" de Mayals (Lérida)», any 5, núm. 7 (I-X-1922), p. 1. I afegien no entendre que alguns no socis critiquessin el Sindicat, *«pues si éste no existiera, no hubieran obtenido de los fabricantes y comisionados, los precios que obtuvieron de sus aceitunas, precisamente por la falta de mercado de las miles de cuarteras elaboradas en la fábrica de éste»*. Els primers anys, però, amb la intenció d'anar liquidant els crèdits rebuts, el Sindicat retingué part del valor de l'oli: el 20% el 1920-1921 i el 10% el 1922-1923. Aquesta darrera campanya el sobrepreu brut fou de 3,41 pessetes i un cop aplicada la retenció esmentada (1,92 pessetes) encara gaudiren d'un sobrepreu net per quartera d'olives de 1,49 pessetes («El Propulsor Mayalense. Boletín Oficial del Sindicato Agrícola "Fomento Mayalense" de Mayals (Lérida)», any 6, núm. 8, 19-VIII-1923, p. 1).

(art. 29) i cada any es renovava la meitat de la Junta Directiva. La mateixa publicació de la comptabilitat del Sindicat al seu periòdic, per altra banda, cal valorar-la com un important recurs propagandístic, ja que representava una decidida aposta per la transparència.

El periòdic ens informa, finalment, d'altres aspectes significatius de l'activitat econòmica i social del Sindicat entre 1920-1922. En primer lloc, les impositcions a la Caixa d'Estalvis reberen, a partir de 1922, el 5% d'interés anual i la Secció de Socors Mutus pagà a 11 socis més d'un centenar de dietes d'una i dues pessetes, a més de socórrer tres pobres. La seva acció pública de cara als maialencs, en segon lloc, s'orientà vers la introducció de millores culturals en el conreu de l'olivera que permetessin d'incrementar la qualitat de l'oli produït. Cal destacar en aquest sentit l'organització de diverses conferències per enginyers agrònoms dels Serveis Tècnics de la Mancomunitat, del qui fou director de l'Estació Olivarera de Tortosa (Isidoro Aguiló) i de Josep Maria Rendé d'Acció Social Agrària. Aquest afany divulgatiu encaixava força bé amb l'opinió d'I. Aguiló, segons el qual, només mitjançant el foment de l'associacionisme i la creació de camps experimentats es podria introduir el conreu racional de l'olivera com a base per a poder garantir el futur del sector.³⁹ L'entitat, en darrer terme, féu un lloable esforç per projectar-se més enllà del municipi quan l'any 1923 s'adherí a l'IACSI i, l'any següent, s'integrà dins la Federació de Sindicatos Oleícolas de España.⁴⁰

Anant més enllà d'enfocaments merament descriptius, es pot constatar que l'associacionisme responia a realitats econòmico-socials molt diverses i, en conseqüència, adoptà orientacions molt heterogènies.⁴¹ Tot i així s'han elaborat

39. I. AGUILÓ, *La poda racional del olivo. Notas de vulgarización* (Tortosa, Impr. Sanchís y Rovira, 1924), ps. 4 i 46-47.

40. També participà activament, igual que el Sindicat de la Granadella, al *VII Congreso Internacional de Oleicultura. Celebrado en Sevilla bajo el Augusto Patronato de S. M. el Rey Don Alfonso XIII. 5 a 19 de diciembre de 1924* (Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1926), ps. 154 i 388 i féu nombroses gestions perquè les autoritats provincials milloresin les infraestructures viàries. La mort prematura d'Eliseu Sales, el 1918, permet explicar parcialment que algunes seccions (asseguracions i esbarjo) no arribessin a concretar-se.

41. Fins i tot en un radi de pocs quilòmetres tenim algunes referències de dues cooperatives que semblen respondre a un model intermediari entre els dos descrits. Sense disposar, cap d'aquests, d'un macroprojecte econòmic, social i polític equiparable al de Maials, comparteixen amb aquest una clara voluntat interclassista i una sensibilitat vers els petits propietaris. A Almatret [COOPERATIVA DE PRODUCCIÓN DE ACEITE DE OLIVA DE ALMATRET, *Cooperativa de producción de aceite de oliva de Almatret. Reglamento* (Lleida, Impr. Mariana, 1920)] s'imposà la pràctica d'entregar alguns diners a compte, abans de la liquidació, dels fruits entregats i es catalogaren les olives i els seus preus de tal manera que es compensava el fet que «*hay socios que presentan todos sus frutos a los primeros días de fabricación y otros [bàsicament els que tenen poca terra, que comencen la campanya anant a collir pels "rics"] que dan principio a la recolección cuando se está ultimando la campaña y como resultaría un perjuicio enorme para estos últimos en beneficio de los primeros, de no haber previsto tal circunstancia, este motivo, por si solo justifica, nuestro Reglamento de la Cooperativa de Producción*». El Sindicat de la Granadella, per la seva banda, permetia la possibilitat d'efectuar préstecs als socis basant-se en la collita entregada i es regia per un lema que ens sona força conegut: «*Uno para otro y todos para todos y para cada uno.*» S'ha extret de SINDICAT AGRÍCOL I CAIXA RURAL DE SANT ANTONI ABAT DE GRANADELLA, *Estatutos del «Sindicat Agrícola i Caixa Rural de San Antoni Abat» de Granadella* (Lleida, Impr. Miró, 1925).

tipologies que permeten establir classificacions dins l'ampli ventall comprès entre les cooperatives de «pobres», basades en el vot per socis i amb una gran preocupació social, i les de «rics», caracteritzades per un sufragi censatari, a raó de la riquesa personal, i menys preocupades per proporcionar serveis socials als seus membres.⁴²

El model cooperatiu que s'imposà a Llardecans respondria força bé a la via reformista, és a dir, de propietaris rics amb un caràcter marcadament defensiu i corporativista malgrat el precedent d'una societat de consum al segle XIX. L'única institució agrària que assajà un model mixt d'aparença interclassista fou el Sindicat Agrícola i Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs, també dedicat a la compra-venda d'adobs i llavors. Creat el 1905 per la majoria dels principals propietaris de Llardecans, funcionà durant tot el primer terç del segle XX i aglutinà una bona part del poble.⁴³ La tramoia pseudodemocràtica (cada soci té veu i vot) es posava en evidència, no obstant això, a l'hora de procedir a votar, ja que «*el número de votos que podrá emitir cada socio será proporcional al capital aportado a la Asociación y a razón de un voto por cada doscientas cincuenta pesetas*» (art. 42).

Enfront d'aquesta estratègia dubtosament democràtica, articulada a l'entorn d'institucions diferenciades i únicament amb finalitats econòmiques, es pot contraposar una vessant cooperativa difícilment encasellable com és la seguida a Maials. Caracteritzada per una sensibilitat solidària i democràtica força arrelada,⁴⁴ arribà a la culminació amb la creació del Sindicat Agrícola l'any 1917. El fet que, iniciada per grans propietaris progressistes, adoptés una perspectiva realment interclassista i, també, tirés endavant bona part del seu ideari social i cultural fa que superi el reformisme mixt, però que, sobretot, tampoc no pugui ésser titllada de via revolucionària.

La raó última per la qual s'engegaren models cooperatius tan heterogenis als dos pobles no cal cercar-la en pseudoexplicacions culturalistes (al·lusions al pretès individualisme dels habitants de Llardecans i al «cooperativisme» dels maialencs). Tenen la seva raó d'ésser en la situació preexistent i, en concret, en estructures agràries (econòmiques, socials i polítiques) diferenciades. Així els

42. D. JULIANO, *Las cooperativas de producción como estrategias de transición en áreas de productividad vintícola media*, «Arxiu d'Etnografia de Catalunya», núm. 6 (1988), ps. 191-206. Aquesta distinció respon, en bona mesura, a la feta per A. MAYAYO, *El cooperativisme agrari...*, entre el que anomena via revolucionària d'esquerres i via reformista de dretes al cooperativisme. Algunes inicialment de «rics», però, tal com apuntava J. PLANAS, *Els propietaris i l'associacionisme...*, assajaren una orientació mixta, formalment interclassista, per tal d'intentar diluir els conflictes amb els més desfavorits encara que, a la pràctica, els grans propietaris copaven els càrrecs directius. La classificació més recent es pot trobar a S. GARRIDO, *El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlic-agrari a Espanya*, «Recerques», núm. 30 (1994), p. 82, on es diferencien quatre grans eixos: les associacions dominades pels grans propietaris i cambres agrícoles, les cooperatives de caràcter més reformista, el sindicalisme catòlic i l'associacionisme pagès de tradició republicana.

43. De la documentació que generà sols s'ha conservat el *Reglamento del Sindicato Agrícola y Caja Rural de Ahorros y Préstamos de Llardecans* (Barcelona, Tip. Vda. Rovira, 1905).

44. Tenim concisament com a mínim de l'existència de la Germandat La Auxiliadora, creada el 1884 per tal de socórrer mútuament els socis en cas de malaltia o de mort (F. SALES, *Maials. Història de la vila...*, ps. 158-159). També disposem del reglament de la societat MUTUALISTA DE MAYALS, *Seguro contra la muerte e inutilización del ganado de labor caballar, mular y asnal. Reglamento* (Lleida, Tip.-Lit. Sol & Benet, 1912).

grans propietaris de Llardecans tenien major preeminència sobre la resta dels veïns en aquests àmbits que els seus homònims de Maials. L'explicació es troba en el fet que al terme d'aquest darrer poble hi havia un predomini territorial aclaparador per part d'un gran terratinent barceloní que es desentenien força de la vida quotidiana del municipi i, en conseqüència, no traduïa el seu pes en l'aspecte polític. A aquest factor residencial, que devia possibilitar un cert grau de cohesió enfront d'aquest foraster, s'hi afegia també la circumstància que, en un context on majoritàriament es recorria a l'explotació directa, un nombre important de propietaris maialencs portaven en règim de parceria o arrendament finques d'aquest gran terratinent.⁴⁵

Si diferents havien estat les estratègies adoptades, les repercussions a curt i mitjà termini no ho foren menys. A Llardecans, mentre que per als propietaris benestants fou un èxit econòmic, per als més desfavorits suposà l'exclusió de l'elaboració i la comercialització del seu propi oli que, en conseqüència, els deixà molt desemparats davant els fabricants.⁴⁶ A Maials, en canvi, la major cohesió interclassista aconseguia beneficiar econòmicament un segment molt superior de propietaris. La vessant econòmica, amb tot, tingué altres conseqüències. Ajuda a entendre, si més no, la major radicalització en les confrontacions polítiques al primer poble, que esclataren amb la guerra civil.⁴⁷

El nou model cooperatiu postbèl·lic

Deixant de banda l'aplicació del decret de Col·lectivitzacions durant la guerra del 1936-1939, que feia obligatòria la sindicació, cal apuntar que a la postguerra el context social i polític havia canviat molt. Als odis personals sorgits o exacerbats durant el conflicte s'hi va afegir la repressió exercida pel Nou Règim. En el món agrari passà per la *ley de Cooperación del 1942*, que ha estat considerada com a repressora del cooperativisme.⁴⁸ Posava de manifest l'esforç franquis-

45. Una anàlisi més detallada es pot consultar a J. J. MATEU, *Terra i treball...*, esp. p. 50 i ss. És útil la interessant proposta de V. CABALLER, *El comportamiento empresarial del agricultor en la dinámica de formación y desarrollo de cooperativas agrarias*, «Agricultura y Sociedad», núm. 23 (1982), ps. 193-215 que analitza els factors que expliquen la diferent propensió dels pagesos a associar-se.

46. Tal com constata S. NAROTZKY, *Hecha la ley...*, calia que els mitjans terratinents estiguessin disposats a assumir, en un primer moment, la major part de les despeses de constitució com a requisit previ perquè alguns petits posseïdors s'hi poguessin integrar.

47. Es pot assenyalar, en aquest sentit, que amb els fets de 1936 de Maials sols s'afusellà un individu, mentre que de Llardecans en foren vuit i, significativament, tres d'ells pertanyien al Molí de Ferro. Un quart —mossèn— era fill d'un altre soci. Amb la seva actitud defensiva s'havien guanyat el ressentiment dels més desemparats.

48. Les cooperatives perdien la independència orgànica i, des d'un punt de vista econòmic, es quedaven en desavantatge davant altres empreses capitalistes (perquè la llei exigia l'autofinançament i imposava el principi d'exclusivitat sense excepcions), raons per les quals la Unió de Pagesos titllava la llei de «repressora», tal com ho recollia J. CONTRERAS, *La teoría de la «modernización» y su concepto de cultura campesina: Reflexiones críticas*, dins E. SEVILLA-GUZMÁN (ed.), *Sobre señores y campesinos* (Madrid, Ministerio de Agricultura, 1984), ps. 129-131. A. GAVALDA, *El cooperativismo agrario...*, p. 28, fins i tot es feia ressò del fet que «va motivar que l'Aliança Cooperativa Internacional, com a organisme aglutinador del moviment cooperatiu mundial, manifestés el seu rebuig al cooperativisme espanyol separant-lo de l'associació internacional».

ta per destruir l'entramat associatiu del primer terç del segle XX, que havia esdevingut, en alguns casos, una escola democràtica on es qüestionava el poder de les classes dominants i havia permès fonamentar l'ascens republicà.⁴⁹ El succedani que propugnava —un cooperativisme vertical de caràcter paternalista i interclassista— reflectia la voluntat del règim de passar factura i fer prevaler, un altre cop, els interessos dels cacics locals.

L'aplicació d'aquest model, com és lògic, no es féu d'una manera automàtica. Allí on les disputes entorn de la propietat i la tinença dels mitjans de producció (terra, aigua o molins) havien estat més dures fou on la postguerra oferí el marc propici per a saldar comptes pendents. La composició de l'estructura socio-econòmica de cada poble en concret en condicionà, així mateix, la posada en pràctica.⁵⁰ També el fet que la zona d'estudi fos eminentment olivarera hi influí. A causa de l'extraordinària importància que tenia l'estraperlo de l'oli, els grans moliners locals eren els principals interessats a no permetre que mitjançant el cooperativisme els camperols s'escapessin del seu monopoli.⁵¹

Aquest darrer extrem és especialment visible en l'evolució seguida a Llardecans. Durant els primers anys quatre grans moliners (tres ja ho eren abans de la guerra) controlaven tota la producció municipal, mentre que, per problemes interns, el Molí de Ferro restava tancat. Aquest organisme, formalment existent, rebé pressions externes —estaven contínuament atemorits per l'arribada d'inspectors sobre els quals no tenien cap influència— i internes —dos dels grans moliners n'eren també socis—, de tal manera que ni tan sols es reconvertí en una «Cooperativa del Campo» franquista i sols funcionà, molt precàriament, un parell d'anys a la dècada dels cinquanta. Dins aquest panorama, un grup d'un centenar de petits i mitjans propietaris intentaren crear una cooperativa. La raó que els impulsà —lliurar-se del monopoli dels cacics i, encara que no s'explicités, aconseguir un mínim d'oli per canalitzar-lo vers el mercat negre— topà amb nombrosos obstacles. El primer era haver mal interpretat totalment el sentit del cooperativisme franquista.⁵² El següent fragment, llarg però molt

49. L. FERNÁNDEZ, *Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942*, «Historia Social», núm. 15 (1993), ps. 49-65.

50. J. CONTRERAS, *La teoría de la «modernización»...*, p. 131. Un estudi de caràcter complementari que mostra la conflictivitat quotidiana com un símptoma de l'impacte de la política agrària del primer franquisme sobre les unitats de producció domèstiques garriguenques es pot trobar a V. BRETÓN i J.J. MATEU, *La lucha por la tierra en Lérida...*

51. Un informant de Llardecans nat'el 1920 ens contava gràficament que en aquest període els grans moliners-estraperlistes «r'afaitaven», ja que si volies aconseguir oli (ja fos pel consum o per endinsar-te en el món del mercat negre) per una quartera d'olives sols te'n donaven 10 litres. També raonava la seva oposició a la creació de sindicats i cooperatives olieres dient que «així caçaven olives». Citació que serveix per a il·lustrar l'accés diferencial per categories de posseïdors al mercat negre posat de manifest per C. BARCIELA, *Crecimiento y cambio...*, p. 264.

52. La propaganda del règim, amb tot, ajudava força a disfressar la veritable naturalesa del cooperativisme que propugnava. Una bona mostra és el següent paràgraf escrit pel vicesecretari d'Ordenació Econòmica del CNS a Lleida que feia una declaració de principis sobre el tema: «Hubo una oposición tremenda a la constitución del sindicalismo agrario; en aquellas comarcas que más fuertemente arraigó, se inició una fuerte batalla de intereses, con serias ofensivas de descrédito contra los Sindicatos, y que fueron dominadas victoriosamente gracias a la fe y valentía de los socios cooperadores, que despreciaron las voces de sirena de quienes en defensa de sus particulares y pingües negocios, iban minando con labor de zapa, el resurgir del cooperativismo agrario.» La citació s'ha

il·lustratiu, extret d'un text que adreçaren el 4 de setembre de 1950 a la Comisión Ejecutiva de Crédito Agrícola sol·licitant un préstec de 450.000 pesetes per tal de comprar un molí olier, ho posa cruament de manifest:

«*COOPERATIVA DEL CAMPO DE LLARDECANS (LÉRIDA). Sección Aceite. Fecha constitución Cooperativa - 24 Enero de 1945. RESUMEN DE ACTIVIDADES.- Desde su constitución que viene actuando conjuntamente con la Hermandad en el suministro de abonos y semillas. El año 1947, habiéndose llegado al límite la explotación y abusos de los fabricantes de aceite, que es la principal y casi única cosecha, de este término municipal, se formó la Sección de Aceite de una manera casi provisional y de prueba, puesto que el caciquismo y usura de los fabricantes tenían en sus manos una mayoría del pueblo, arrendando una fábrica para la Campaña 1947-48 [es refereixen al Molí de Ferro]. Luego de vencer dificultades de toda índole logramos demostrar al pueblo las ventajas y necesidades que tenemos de tal sección, actuando de esta forma provisional, o sea en arrendamiento durante tres años o campañas. Salvada la época, podríamos decir, de prueba y comprobado el afianzamiento y confianza en la Sección, amén de las dificultades y poca estabilidad del arrendamiento, decidimos delante las facultades y facilidades que nos prometía el Gobierno, formar la Sección en firme y con almazara propia, única forma de afianzar la Cooperativa y defender nuestras cosechas que buena parte de ellas iban directamente a los bolsillos de los fabricantes, para que luego con nuestros propios sudores tenernos agarrutados por medio de la usura.»*

Els problemes es reproduïren a l'hora de comprar el molí. En dos mesos la Junta Rectora féu vuit reunions per tractar sobre aquest tema. Es tiraren enrere tres cops quan l'acord de compra ja estava aprovat i les gestions es feren gairebé d'amagat: «*Manifiesta seguidamente que de acuerdo con el secretario creyeron oportuno aplazar el comunicar a la Junta dichas impresiones a fin de que no se enteraran nuestros enemigos de tales dificultades, mientras también en secreto emprendían negociaciones con el Sr. X por mediación de su encargado en esta al objeto de comprar una finca.»*⁵³

Fins i tot tingueren continuïtat quan ja feia un parell d'anys que fabricaven oli, com ho mostra que en l'Assemblea General de 29 de novembre de 1953 el president manifestà que «*debido a las campañas, e intentos de quebrantar la Cooperativa por parte de ciertos elementos sería muy saludable el tener en los Estatutos algún artículo que impidiera la infiltración de dichos elementos en el seno de nuestra organización además de alguno para guardarnos de los que ya están*» per, seguidament, corregir de manera preventiva els estatuts de 1945.⁵⁴

extret de J. M. SARRATE, *Historia del Sindicalismo agrario en la provincia de Lérida* (Lleida, Artes Gráficas Ilerda-P.Guimet, 1945), p. 15.

53. Acta de la Junta Rectora del 10 -IV-1950.

54. Les modificacions més significatives foren tres. A l'article 5, on es deia que tothom dedicat a l'agricultura hi podia ingressar com a soci, posaren l'afegit «*y que no posean o ejerzan actividades análogas a las de la Cooperativa*». L'article 10 incorporà un punt que feia referència a un nou deure dels socis: no criticar els actes de la Junta Rectora i els administratius sense abans haver-ho comunicat al Consejo de Vigilancia. Finalment, l'article 15, relatiu a les baixes, afegí que si aquesta era per expulsió tot i perdre els drets a la cooperativa, l'ex-soci hauria d'acomplir tots els

Malgrat tot, la cooperativa s'anà consolidant progressivament, de tal manera que el 1961 ja comptava amb poc més de 160 socis i havia eixamplat considerablement el nombre de les seccions: adobs (1952), crèdit (1954), consum (1958) i, finalment, entre 1962-1963 vendes i compres. La integració, a títol particular, dels socis del Molí de Ferro, amb tot, fou tardana (fins el 1960 sols n'hi havien ingressat vuit). Devia estar condicionada, segurament, pels nombrosos conflictes d'interessos que esclataren en aquest procés de formació.

L'arrel d'aquests conflictes es trobava en el fet que, fins als nous estatuts de 1953,⁵⁵ l'ingrés a la Secció d'oli es feia mitjançant el pagament de cinc pessetes per cada oliver posseït i tal com esmentava la Junta Rectora: «*Las votaciones en reuniones y asambleas generales serán por olivos o sea que los socios votarán por el número que de ellos tengan*» (5 de maig de 1950), amb la qual cosa els terratinents podien monopolitzar els càrrecs directius i la presa de decisions.⁵⁶ La justificació d'aquesta pràctica, encara verbalitzada recentment, no era altra que els veritables socis no eren les persones sinó els olivers. Entre altres es poden esmentar, també, el gran enrenou que originaren l'adquisició d'un molí triturador de pinsos l'any 1959 sense disposar del permís previ de l'Assemblea General (acabà amb agressions) o la compra d'un forn de pa per a la secció de consum que restava obert a tothom, en fos soci o no.⁵⁷

A Maials, en canvi, les coses rutllaren d'una manera molt diferent. Immediatament després de la guerra, el 1939, es reuní la darrera junta directiva que ho havia estat abans de l'esclat del conflicte. Fou substituïda al cap d'un mes per una comissió nomenada per la Jefatura Provincial de la CNS de Lleida i aquella campanya el molí funcionà normalment. Econòmicament, però, l'experiència no fou positiva, ja que els socis no hi dugueren tota la collita i, en assemblea, acordaren llogar-lo per la temporada 1940-1941 a un veí de Lleida. A partir de la campanya següent, finalment, i de manera ininterrompuda, ja tornaren a treballar pel seu compte.

L'any 1945 adaptaren tàcitament els estatuts a la nova llei de 1942 i oficial-

compromisos encara no caducats amb l'entitat. Aquest desig de deslliurar-se dels que treballaven o estaven lligats als grans moliners per deutes es dugué a la pràctica mitjançant l'expulsió d'alguns individus que no entregaven les seves olives a la fàbrica. Un d'aquests ho raonà explícitament en dir que «*teniendo favores que agradecer a cierto fabricante se creió obligado a llevarselos a él*» (Acta de 19-vi-1955 de la Junta Rectora).

55. Que foren publicats amb dos anys de retard: COOPERATIVA DEL CAMPO DE LLARDECANS, *Cooperativa del Campo de Llardecans. Estatutos* (Lleida, Imp. Jové, 1955).

56. El nou canvi és visible en el fet que mentre abans de 1955 els acords es prenién amb un laednic «*por unanimidad*» a partir d'aquest moment, a l'hora de renovar els càrrecs, es passa a utilitzar el sistema de vot secret i a consignar el nombre de vots que cada candidat obté. Cal ser prudents, de tota manera, a l'hora de valorar els nomenaments per votació, ja que el règim s'encarregava de supervisar els antecedents polítics dels candidats abans de confirmar-los en els càrrecs i, per tant, hi havia individus que a la pràctica no eren elegibles.

57. En aquest darrer cas les pugnes es canalitzaren amb els altres dos pastissers que hi havia al poble. S'inicià una lluita de preus que acabà com el rosari de l'aurora. Mentre que els no socis encara es recorden del benefici «gràcies a la cooperativa menjà el pa barat tothom», l'entitat hagué de desistir-ne finalment quan una nit algú entrà a l'edifici i destrouà completament l'economat. Les pèrdues que hagué d'afrontar la cooperativa per tot l'afer foren així mateix quantioses.

ment passaren a denominar-se Cooperativa del Campo Fomento Mayalense.⁵⁸ Aquesta reconversió implicà la renúncia al macroprojecte econòmic, social i cultural precedent i passaren a centrar-se exclusivament en el terreny econòmic. A més de l'activitat com a molí olier, aviat reemprengueren el compromís amb la «modernització» agrícola i, en aquesta línia, en una data tan primerenca com 1948 compraren un tractor —reemplaçat per un de més nou el 1960— que els socis podien llogar i el 1959 crearen una cooperativa de consum i una Caixa d'Estalvis.

El funcionament normal de la cooperativa, malgrat tot, sembla tenir algunes ombres. Almenys així es dedueix d'alguns indicis de què disposem.⁵⁹ Hi ha tres fets, en concret, que ens fan sospitar l'existència de debats i tensions internes o bé de debats o tensions internes. Com a mínim el 1948 guanyaren les votacions per cobrir les vacants deixades per la Junta Rectora els candidats que no havien estat proposats per aquesta. Entre 1949 i 1952 la gran majoria de les assemblees no es podien celebrar perquè no hi havia quòrum i, finalment, els anys 1955 i 1956 les divergències personals dins la Junta eren tan fortes que per a evitar la paràlisi de la Cooperativa hi hagué d'intervenir el *jefe* de la Unión Territorial de Cooperativas per tal d'aprovar-ne el cessament i la convocatòria de noves eleccions.

Aquests enfrontaments interns, amb tot, no impediren que ben aviat la cooperativa inclogués gairebé la totalitat dels propietaris de Maials. És significatiu en aquest sentit que, d'acord amb les dades oficials de la campanya oliera de 1960-1961, la cooperativa de Maials produís el 97,7% del total d'oli elaborat en aquell municipi (1.103 tones), mentre que a Llardecans la proporció era molt inferior (el 56,34% d'un total de 940 tones) i reflectia, doncs, l'èxit limitat del moviment cooperatiu en aquest darrer poble, així com la gran importància que encara hi tenien els moliners particulars.⁶⁰

El motiu que ens permetrà explicar aquestes xifres tan dispars fa esment de la dinàmica assolida abans de l'esclat de la guerra. A Llardecans molts propietaris no es pogueren integrar en cap cooperativa. Això en facilità l'explotació pels moliners, de tal manera que aquests assoliren un desenvolupament espectacular

58. COOPERATIVA DEL CAMPO FOMENTO MAYALENSE DE MAYALS, *Estatutos de la cooperativa del campo Fomento Mayalense de Mayals* (Lleida, Libr. Casas, 1945).

59. Cal advertir que en aquesta cooperativa no se'ns permeté la consulta de les actes elaborades per la Junta Rectora durant el període franquista i la informació que es pot espigolar a les assemblees sovint és molt fragmentària.

60. Això permet explicar, en un altre ordre de coses, un parell de fets si es vol anecdòtics, però que diuen molt sobre aquell context nacional-catòlic i sobre les diferències entre tots dos pobles. A Maials, l'any 1962, l'alcalde féu una proposta a la Cooperativa que feia esment de contribuir amb 0,02 pessetes per quilògram d'olives produït durant quatre o cinc anys per tal de comprar un solar on edificar el nou Ajuntament. El fet que els socis s'avinguessin a acceptar-ho mostra, així mateix, que poques cases hi devia haver al poble que no en fossin membres. A Llardecans, vers el 1954, en una reunió on eren presents el mossèn, l'alcalde, els moliners privats i el president de la cooperativa s'acordà que cada sac d'olives molt al poble contribuiria amb una pesseta per tal de construir un monument als caiguts. Els socis, però, rebutjaren aquest compromís basant-se en el fet que la major part del volum d'olives que agafaven els moliners no estava declarat i, en conseqüència, contribuirien molt poc en proporció a la cooperativa, on gairebé tota la producció era legal. Deixant de banda la mateixa naturalesa de l'obra que es proposava i que també fou objecte de polèmica, reflecteix així mateix que el nombre de no socis era molt elevat.

en termes econòmics i socials que el context de la postguerra potencià mitjançant el mercat negre. La creació, des del no res, d'una cooperativa que intentava alliberar-se del control dels moliners particulars fou tardana. Si hi afegim les fortes pressions rebudes i els vicis originals —lleï franquista del 1942 i gran polarització social exacerbada arran del conflicte armat així com la rèmora del Molí de Ferro— es pot començar a entendre el perquè de l'èxit relatiu de la cooperativa.

L'evolució seguida a Maials, per altra banda, era molt diferent. L'èxit econòmic i social aconseguit amb el sindicat agrícola que permeté aglutinar sectors molt heterogenis dificultà l'expansió dels grans moliners. Ràpidament, el 1939, reprengueren aquesta tradició i, en conseqüència, impediren un creixement espectacular dels moliners particulars, que haurien fet prevaler els seus interessos mitjançant el control de l'elaboració i la comercialització de l'oli. La traducció pràctica d'aquest fet era perfectament visible els anys 1960-1961, on es posava de manifest l'èxit sense pal·liatius de la via assajada que, a diferència de Llardecans, també els devia fer més suportable la recessió econòmica del primer franquisme.

A mena de recapitulació creiem haver aportat indicis suficients per tal de poder concloure que l'elaboració d'una monografia sobre el període franquista sense aprofundir la fase precedent no té cap sentit. Com a màxim podria donar lloc a males interpretacions. Un exemple d'aquestes faria esment a la lenta incorporació de propietaris a la cooperativa de Llardecans, que es podria intentar explicar mitjançant el pretès paradigma de l'individualisme pagès que J. Contreras⁶¹ s'encarregà de rebatre. D'acord amb aquest, seria impossible explicar, així mateix, per què a Maials els pagesos eren *no individualistes*. Sobre aquest extrem cal apuntar, finalment, que ens permet començar a qüestionar la tesi segons la qual el règim franquista sempre aconseguí fer taula rasa del moviment cooperatiu del primer terç de segle. El marge de maniobra a l'hora d'aplicar una mateixa legislació és susceptible d'ampliar-se en funció de l'estructura social on pretén incidir.

Conclusions

Les pàgines precedents han intentat posar de manifest que el cooperativisme ha d'ésser considerat com una estratègia adaptativa per part dels pagesos. Com a tal és inexplicable sense conèixer l'evolució de l'estructura agrària en què es gesta i desenvolupa. Aquesta, però, no en determina l'orientació, que pot venir condicionada per factors molt diversos i, a més a més, el fenomen no és unidireccional. L'èxit o el fracàs d'aquesta estratègia a l'hora de complir la seva funció —permetre recuperar la viabilitat de les explotacions familiars en èpoques de crisi— és clau per a explicar, si més no parcialment, algunes de les transformacions estructurals esdevingudes. Així, doncs, la proliferació de cooperatives a les Garrigues, que anava estretament vinculada a l'accentuació de la seva especialització olivarera, permeté de superar la crisi finisecular, però, a llarg termini, fou insuficient per a evitar la gradual marginalització de la comarca.

61. J. CONTRERAS, *La teoría de la modernización...*

És detectable, amb tot, una gran heterogeneïtat d'opcions cooperativistes dins una mateixa comarca, que tindrà conseqüències econòmiques, socials i polítiques molt diverses a curt, mitjà i llarg termini. No era la nostra intenció esgotar-ne l'anàlisi, però sí que preteníem oferir línies interpretatives que ajudessin a entendre els fenòmens esdevinguts en un sentit molt ampli. L'actitud dels mitjans i grans terratinents a l'hora de plantejar-se el model de sindicat que pretenen tirar endavant té molt a dir sobre aquest particular. Per aquest motiu hem centrat la nostra recerca a l'entorn de qüestions clau com els propòsits pels quals se'n justifica la creació, la presa de decisions o la sensibilitat manifestada vers els problemes inicials que implica engegar una cooperativa pels petits propietaris.

El seguiment exhaustiu de les «tradicions» associatives en dos municipis garriguencs ens ha permès posar en entredit la tesi del tardà esclat cooperativista en aquestes contrades. També ha servit per a esbossar un ampli ventall de vies que va més enllà de dicotomies dualitzants i que coexistien sota una mateixa denominació legal. Cal apuntar, en aquest sentit, que tot i ésser molt important l'estudi de la legislació, aquesta per si sola no explica res. En cas contrari no tindria sentit analitzar-ne l'impacte desigual en funció de quines són les diferents estructures agràries on pretén incidir i des d'una biblioteca es podrien deduir les conseqüències que tindria cada llei sobre el sector agrari. Manca apuntar, finalment, que creiem haver donat indicis suficients per tal de reafirmar la tesi segons la qual l'individualisme pagès és una conseqüència d'algunes pràctiques poc cooperativistes i no pas la causa que permetria explicar el migrat nombre de socis de moltes cooperatives.